

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τα κείμενα, τα σχέδια και οι εικόνες που ακολουθούν στη συνέχεια φιλοδοξούν να αποτελέσουν μια προσέγγιση στις αρχές του βασικού σχεδίου, της εικαστικής γλώσσας και της γλώσσας της εικόνας γενικότερα.

Σκοπός τους είναι να συμβάλουν στην ουσιαστική επικοινωνία με τα έργα εικαστικών και εφαρμοσμένων τεχνών, αλλά και στη χρήση των αρχών για τη δημιουργία πρωτότυπων εικαστικών έργων και των εφαρμογών τους, όπως η Γραφιστική, που είναι ένας τομέας άμεσα συνδεδεμένος με την εικαστική έκφραση.

Προσέγγιση απλή, αλλά ως προϊόν μακροχρόνιας έρευνας, εμπειριστατωμένη και κατανοητή, και με τη γνώση ότι το θέμα είναι τεράστιο, με πολλές πτυχές και παραμέτρους, που φυσικά είναι αδύνατον να καλυφθούν στις σελίδες ενός μόνο βιβλίου ορισμένων σελίδων.

Οι παραπάνω παράγοντες επέβαλαν έναν τρόπο γραφής απλό και επεξηγηματικό, που ενέχει πάντα τον κίνδυνο σχηματοποιήσεων, απαγορευτικών στον χώρο της τέχνης και της δημιουργίας, που ελπίζουμε ότι έχουμε αποφύγει.

Στόχος του βιβλίου είναι να αναλυθούν με απλό τρόπο τα βασικά στοιχεία της εικαστικής γλώσσας, η σύνθεση και οι αρχές της, με παραπομπές και παραδείγματα, με σχέδια, εικόνες, έργα τέχνης, γραφιστικής και animation, που επεξηγούν τη θεωρία και την εμπλουτίζουν έτσι ώστε να γίνεται άμεσα κατανοητή και ενδιαφέρουσα για τον αναγνώστη.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Ευχαριστώ τους συναδέλφους μου, Χαράλαμπο Δερμάτη, Γιώργο Θεοδώρου και Ορέστη Χάρο, που με βοήθησαν με το υλικό και τις δημιουργικές ιδέες τους στο μάθημα του Βασικού Σχεδίου· τον Γιάννη Λασθηιωτάκη για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε όλα αυτά τα χρόνια που συνεργαστήκαμε· τον Σπύρο Σιάκα, που με παρότρυνε να γράψω αυτό το βιβλίο· την Όλγα Τσιάρα, που το βιβλίο της *Εισαγωγή στην Εικαστική Γλώσσα* αποτέλεσε για μένα πηγή έμπνευσης.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω θερμά τους παρακάτω Έλληνες δημιουργούς για την ευγενική παραχώρηση της άδειας αναδημοσίευσης έργων τους στο βιβλίο μου. Αναφέρω τα ονόματά τους με τη σειρά με την οποία παρουσιάζονται τα έργα τους: Μαρία Αντωνάτου, Δέσποινα Τσάκνη, Δημήτρης Γεωργακόπουλος, Γιάννης Καστρίτσας, Μάρθα Σακελλαρίου, Γιάννης Λασθηιωτάκης, Ελενα Ναυροζίδου, Έλλη Γρίβα, Μαρία Τσιμπουργλά, Ισμήνη Μπονάτσου, Ευσεβία Μιχαηλίδου, Ευδοκία Κύρκου, Χαράλαμπος Δερμάτης, Στεφανία Ζουρούδη, Γιάννης Τζώρτζης, Βέτα Μεγάλου, Λορέττα Γαϊτη για τον Γιάννη Γαϊτη, Αντιγόνη Καββαθά, Όλγα Κοζάκου-Τσιάρα, Νίκος Γιαβρόπουλος, Ανδρέας Λυμπεράτος, Αννίτα Αργυροηλιοπούλου, Ηώ Αγγελή, Ανδρέας Βούσουρας, Βαρβάρα Σπυρούλη, Κανέλλα Αράπογλου, Φωτεινή Καπίρη και Σπυρίδων Σιάκας.

Για την άδεια αναδημοσίευσης κάποιων από τα έργα τους, εκφράζω τις ειλικρινείς ευχαριστίες μου στις ελληνικές δημιουργικές εταιρείες Mousegraphics, Busybuilding, Beetroot, και k2design.

Δεν θα μπορούσα, τέλος, να μην απευθύνω τις θερμές μου ευχαριστίες στους φοιτητές μου, παλιούς και νέους, τόσο για τα έργα τους τα οποία μου επέτρεψαν να παρουσιάσω σε αυτό το βιβλίο, όσο και για τη φρεσκάδα των απόψεών τους και την καινούρια ματιά τους, που με εμπνέουν και μου ανοίγουν συνεχώς καινούριους δρόμους.

M.T.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Κεφάλαιο 1: ΒΑΣΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΕΙΚΑΣΤΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ	13
Ενότητα 1: Σημείο - Σημάδι	19
Ενότητα 2: Γραμμή, Κίνηση, Κατεύθυνση	39
Ενότητα 3: Σχήμα, Επίπεδο, Μορφή, Φόρμα	69
Ενότητα 4: Χρώμα	89
Ενότητα 5: Υφή (Ματιέρα)	115
 Κεφάλαιο 2: ΣΥΝΘΕΣΗ	 127
Ενότητα 1: Βασικές Αρχές Σύνθεσης	131
Ενότητα 2: Βασικές Αρχές και Τεχνικές Αρμονίας (Χαλάρωση -Ένταση) . .	139
 Κεφάλαιο 3: Η ΕΙΚΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΩΣ ΜΗΝΥΜΑ	 149
Ενότητα 1: Αναπαραστατικοί Τρόποι	155
Ενότητα 2: Συμβολισμοί	169
Ενότητα 3: Αφαίρεση	181
 Κεφάλαιο 4: ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΣΤΗ ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΗ ΚΑΙ ΤΟ ANIMATION	 195
 ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ	 245
 ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	 251

Κεφάλαιο 1

ΒΑΣΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΗΣ ΕΙΚΑΣΤΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Εισαγωγή

Στο κεφάλαιο αυτό επιχειρείται μια προσέγγιση της εικαστικής γλώσσας μέσα από την ανάλυση των βασικών στοιχείων της (**εικαστικό αλφάβητο**), των αρχών και των νόμων που συνδέουν την εικαστική τέχνη με τη ζωή, αλλά και την καθαρή (αφαιρετική) της μορφή με το περιεχόμενό της, δηλαδή την παραστατική εικόνα.

Ειδικά στις μέρες μας, που η εικόνα έχει σημαντική θέση στη ζωή μας λόγω της πληθώρας των πολυμέσων, μπορούμε να μιλάμε για έναν «οπτικό πολιτισμό» στον οποίο οι εικαστικές τέχνες αποκτούν εξέχοντα ρόλο σε ό,τι αφορά τη διαμόρφωση του κοινωνικού μας περιβάλλοντος. Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά η κοινωνιολόγος και συγγραφέας Πατρίσια Λίβι: «Οι εικαστικές τέχνες διεισδύουν σε όλες τις εκφάνσεις της ζωής μας κι επομένως συνιστούν σημαντική πηγή πληροφόρησης σχετικά με την κοινωνία»¹.

Στόχος είναι πάντα η δυνατότητα διαλεκτικής ανάγνωσης των εικαστικών έργων, η οποία θα οδηγήσει στη βαθύτερη κατανόησή τους, καθώς και η δυνατότητα συνειδητού χειρισμού της γλώσσας στην πρωτότυπη δημιουργία, τόσο στον καθαρά εικαστικό χώρο όσο και στη γραφιστική, η οποία ως εφαρμοσμένη τέχνη είναι άμεσα συνδεδεμένη με την εικαστική έκφραση.

Οφείλουμε να αναφέρουμε εξ αρχής ότι στην προσέγγισή μας, θεωρητική και εφαρμοσμένη, δεν υπάρχουν κανόνες και συνταγές, ούτε διαμορφώνεται ένα «λεξικό» στο οποίο μπορεί να ανατρέχει κανείς σε κάθε περίπτωση.

Επιπλέον, στο θεωρητικό μέρος είμαστε αναγκασμένοι να χρησιμοποιούμε λέξεις που συχνά δεν αντιστοιχούν απόλυτα με τις έννοιες των εικαστικών μορφών, κινδυνεύοντας να προκαλέσουμε παρερμηνείες, σχηματοποιήσεις και υπεραπλουστεύσεις.

Η τέχνη είναι ένα τεράστιο κεφάλαιο, με άπειρες προσεγγίσεις, αναλύσεις και εφαρμογές, και η εικαστική γλώσσα, ως τρόπος ερμηνείας των εικαστικών μορφών, υπακούει μόνο σε κάποιες αρχές που είναι άμεσα συνδεδεμένες με τους νόμους της φύσης και της ζωής, και έχει ως κύριες πηγές της την οπτική αντίληψη, την οπτική γλώσσα και επικοινωνία. Αντλεί επίσης τις ερμηνευτικές προτάσεις της και από άλλες επιστήμες και κλάδους, όπως η κοινωνιολογία, η ψυχολογία, η ψυχολογία των μορφών (Gestalt), αλλά και η φιλοσοφία, η λογοτεχνία, η μουσική. Η τέχνη αναπτύσσεται και εξελίσσεται ελεύθερα, ενώ νεκρώνεται όταν περιορίζεται και οριοθετείται. Όπως μάλιστα σημειώνει και στο βιβλίο του *Τέχνη και οπτική αντίληψη* ο σημαντικός συγγραφέας Ρούντολφ Αρνχάιμ: *«Είναι επίσης στη φύση του ανθρώπου το να επιθυμεί να προσδιορίζει ό,τι βλέπει και να κατανοεί γιατί βλέπει αυτό που βλέπει. Σ' αυτό το σημείο το βιβλίο τούτο ίσως φανεί χρήσιμο. Ξεκαθαρίζοντας τις οπτικές κατηγορίες, εξάγοντας τις βασικές αρχές και φανερώνοντας τις εν ενεργεία δομικές σχέσεις, αυτή η επισκόπηση μορφολογικών μηχανισμών δεν στοχεύει στο να αντικαταστήσει την αυθόρμητη διαίσθηση, αλλά στο να την οξύνει, να τη στηρίξει, και να καταστήσει τα στοιχεία της αντικείμενα δεκτά επικοινωνίας. Εάν τα εργαλεία που παρέχονται εδώ σκοτώνουν την εμπειρία αντί να την εμπλουτίσουν, κάτι έχει πάει στραβά. Η παγίδα πρέπει να αποφευχθεί»².*

Η αρχική επαφή μας με τις εικόνες του περιβάλλοντός μας γίνεται με την όραση. Βλέπουμε τα σχήματα, τα χρώματα, τους όγκους πρώτα και κύρια στη φύση και στο περιβάλλον μας. Στη συνέχεια έρχονται οι δημιουργημένες εικόνες, ένα σχέδιο, ένα εικαστικό έργο, μια φωτογραφία, μια αφίσα, μια κατασκευή κ.ο.κ. Οι εικαστικές μορφές αναγνωρίζονται ως αξίες μέσα από νοητικές, συναισθηματικές και διαισθητικές διεργασίες, όλα όμως συμβαίνουν τόσο άμεσα που η όραση μοιάζει να έχει τον κυρίαρχο λόγο στη σύλληψη αλλά και στη δημιουργία της εικόνας. Σύμφωνα με την Πατρίσια Λίβι: *«Η οπτική απεικόνιση έχει μοναδικές ιδιότητες και μας υποβάλλει ιδιαίτερες συγκινησιακές και πηγαίες αντιδράσεις. Συνήθως καταγράφεται στο υποσυνείδητό μας, χωρίς να την επεξεργαζόμαστε συνειδητά όπως κάνουμε με το γραπτό κείμενο. Επιπλέον, οι οπτικές εικόνες καταλαμβάνουν προνομιακή θέση στη μνήμη μας»³.*

Η ανάλυση της εικόνας στα βασικά της στοιχεία, δηλαδή στην απλούστερη της μορφή, αποτελεί προϋπόθεση για την εις βάθος ανάγνωση ενός εικαστικού έργου, εικονικού ή ανεικονικού. Τα βασικά στοιχεία κάθε εικόνας που βλέπουμε είναι τα **σημεία**, οι **γραμμές**, τα **σχήματα**, τα **χρώματα** και οι **υφές**. Είναι η βάση της οπτικής γλώσσας και μπορούμε να θεωρήσουμε ότι συγκροτούν το **εικαστικό** μας **αλφάβητο**. Τα στοιχεία αυτά αποτελούν τη σκελετική υπόσταση της οπτικής γλώσσας και θεωρούνται καθοριστικά για το μήνυμα που αυτή εκπέμπει, επειδή μας αποκαλύπτουν το εσωτερικό μήνυμα κάθε μορφής και την απόλυτη ομορφιά της. Ομορφιά που πρώτος ο Πλάτωνας επισημαίνει στον *Φίληβο* (*Περί ηδονής, ηθικός*), όταν ο Σωκράτης στον διάλογό του με τον Πρώταρχο εξηγεί: «Όταν λέω όμορφα σχήματα, δεν έχω στον νου μου αυτό που βλέπει ο πολύς κόσμος, δηλαδή την ομορφιά των ζωντανών υπάρξεων ή των ζωγραφικών εικόνων, αλλά εννοώ τις ευθείες γραμμές και τις καμπύλες και τα επίπεδα και τα στερεομετρικά σχήματα που προκύπτουν από τον τόρνο, τους κανόνες και το γωνιόμετρο»⁴.

Όταν βλέπουμε ένα δέντρο ή την εικόνα ενός δέντρου, αναγνωρίζουμε τα εξωτερικά του γνωρίσματα, τον κορμό, τα κλαδιά, τα φύλλα. Τα βασικά στοιχεία του δέντρου ή της εικόνας όμως είναι οι γραμμές, ευθείες και καμπύλες, το γενικό σχήμα του, τα χρώματα και η υφή του, τα οποία εκπέμπουν ένα άλλο μήνυμα, πέρα από το ότι το δέντρο είναι ένα φυτό. Από την ανάλυσή τους μπορεί να δούμε ένα «περήφανο» δέντρο, ένα «κουρασμένο» δέντρο, ένα «σφριγηλό» δέντρο κ.ο.κ.

Η ανάλυση των βασικών στοιχείων και οι αρχές της οπτικής και της εικαστικής γλώσσας δεν συμπίπτουν με τους ορισμούς και τους κανόνες του προφορικού και του γραπτού μας λόγου. «*Η εικαστική σκέψη*», σημειώνει εύστοχα ο συγγραφέας Άρθουρ Κάιστλερ, «είναι μια αρχαιότερη και περισσότερο πρωτόγονη μορφή νόησης από την εννοιολογική σκέψη στην εξέλιξη τόσο του ατόμου όσο και του είδους»⁵. Η γλώσσα είναι το σημαντικότερο μέσο έκφρασης και επικοινωνίας, και χωρίς αυτήν η έκφραση των σκέψεων και των ιδεών μας είναι σχεδόν αδύνατη.

Οι γλώσσες, σε όλες τις μορφές τους, από τις πιο πρωτόγονες έως τις πιο σύγχρονες, είναι αποτέλεσμα της συνθετικής ικανότητας του ανθρώπου να δημιουργεί κώδικες και κανόνες προκειμένου να πετύχει όσο το δυνατόν μεγαλύτερη επικοινωνία με τους γύρω του. Από τους άναρθρους φθόγγους έφτασε στη δημιουργία ενός πλήρους γλωσσικού συστήματος, με αλφάβητο, κανόνες γραμματικής και συντακτικού, και με μέθοδο ανάλυσης και

σύνθεσης, που τόσο στον προφορικό όσο και στον γραπτό λόγο είναι απαραίτητη για την επικοινωνία μεταξύ των ανθρώπων, την κοινωνικοποίηση και την πρόοδό τους. Ο προφορικός και ο γραπτός λόγος βοήθησαν τον άνθρωπο να υλοποιήσει τα φιλοσοφικά, επιστημονικά και λογοτεχνικά επιτεύγματα που χαρακτηρίζουν τον πολιτισμό μας.

Τι γίνεται όμως με την εικόνα; Υπάρχει μια αντίστοιχη γλώσσα των μορφών που να μας δίνει τη δυνατότητα να διαβάσουμε σωστά μια εικόνα, να εμβαθύνουμε σε αυτήν, να την αναλύσουμε, ή ακόμα να δημιουργήσουμε μια εικόνα συνειδητά; Οι περισσότεροι από εμάς απλώς αναγνωρίζουμε τις εικόνες, δεν έχουμε όμως τη δυνατότητα να τις ερμηνεύσουμε και να τις αξιολογήσουμε.

Τα πράγματα είναι ακόμα πιο περίπλοκα στις εικαστικές τέχνες. Τα πρώτα κείμενα που αφορούν την ανάλυση και ερμηνεία των έργων τέχνης χρονολογούνται από την εποχή του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη. Κατά την περίοδο της Αναγέννησης όμως παρατηρείται για πρώτη φορά η θεμελίωση της επιστημονικής θεωρίας της τέχνης από τους Αλμπέρτι και Λεονάρντο ντα Βίντσι.

Οι θεωρίες περί Αισθητικής, οι οποίες είναι πολλές και συχνά αντικρουόμενες ως προς την ιδεολογική και φιλοσοφική τους προσέγγιση, δεν αποτελούν μια γλώσσα για την άμεση και κατανοητή ανάγνωση μιας εικόνας ή ενός εικαστικού έργου. Τα θεωρητικά βιβλία των Βασίλι Καντίνσκι και Πάουλ Κλέε, που γράφτηκαν στις αρχές του περασμένου αιώνα, έβαλαν τα θεμέλια για την ανάλυση των εικαστικών στοιχείων και μορφών και για την ανάπτυξη μιας εικαστικής γλώσσας.

Η επιστήμη της οπτικής αντίληψης, η ψυχολογία των μορφών - Gestalt (όπου αναπτύσσεται η φαινομενολογική προσέγγιση της οπτικής αντίληψης και δίνεται έμφαση στον τρόπο με τον οποίο εμφανίζονται τα πράγματα), καθώς και η σημειολογία συνέβαλαν ουσιαστικά στην έρευνα για τη διατύπωση μιας εικαστικής γλώσσας και των αρχών της.

Η ανάλυση των βασικών εικαστικών στοιχείων –δηλαδή του σημείου, της γραμμής, του σχήματος, του χρώματος και της υφής–, που αποτελούν το «**αλφάβητο**», καθώς και της «**σύνταξης**» τους –που για την εικαστική γλώσσα είναι η **σύνθεση**– έχει τις ρίζες της στους νόμους του κόσμου που μας περιβάλλει. Η **ισορροπία**, ο **ρυθμός**, η **χαλάρωση**, η **ένταση**, η **ομοιοποίηση**, η **ποικιλία**, η **σαφήνεια**, η **συνοχή**, θεμελιώδεις αρχές της σύνθεσης, προέκυψαν μέσα από διαδικασίες παρατήρησης του φυσικού περιβάλλοντος και του ανθρώπινου οργανισμού.

Ο δημιουργός ενός εικαστικού έργου αντλεί τα ερεθίσματά του από τον εξωτερικό κόσμο, επιδιώκοντας να συλλάβει το συλλογικό μήνυμα, και είναι συγχρόνως δέκτης και πομπός, αφού αυτό το οποίο εισπράττει το επιστρέφει μετουσιωμένο.

Με την ανάλυση των στοιχείων της εικαστικής γλώσσας και των αρχών της η επικοινωνία με το εικαστικό έργο γίνεται άμεση και ουσιαστική. Όπως παρατηρεί ο Ρούντολφ Αρνχάιμ, με την εργασία του *Το ξετύλιγμα της καλλιτεχνικής δημιουργίας*, ο θεωρητικός της τέχνης H. Schaefer Simmern απέδειξε ότι «η ικανότητα να ασχοληθεί κάποιος με τη ζωή καλλιτεχνικά δεν είναι πρόνιο μόνο μερικών ταλαντούχων ειδικών, αλλά είναι προσιτή σε κάθε λογικό άνθρωπο που του δώρισε η φύση δυο μάτια. Για τον ψυχολόγο, αυτό σημαίνει ότι η σπουδή της τέχνης είναι ένα αναπόσπαστο τμήμα της εκπαίδευσης του ανθρώπου»⁶. Αντίστοιχα, ο συγγραφέας και ιστορικός τέχνης Χέρμπερτ Ρηντ αναφέρει ότι «ο καλλιτέχνης είναι απλά και μόνο εκείνος που έχει την ικανότητα και την επιθυμία να δώσει υλική μορφή στην οπτική του αντίληψη»⁷.

Σκοπός αυτού του κεφαλαίου είναι:

- Η ανάλυση του **σημείου**, της **γραμμής**, του **σχήματος**, του **χρώματος** και της **υφής** ως βασικών στοιχείων της εικαστικής γλώσσας.
- Η ανάλυση του εκφραστικού μηνύματος του **σημείου**, της **γραμμής** και του **σχήματος** σε σχέση με τη μορφή τους αλλά και τη θέση τους σε μια επιφάνεια.
- Η ανάλυση των βασικών αρχών σύνθεσης των σημείων, των γραμμών και των σχημάτων.
- Η ανάλυση του εικαστικού **χρώματος** στα βασικά χαρακτηριστικά του (απόχρωση, τόνος, ένταση), στα βασικά και συμπληρωματικά χρώματα, στις αρμονίες και τις αντιθέσεις, στην αλληλεπίδραση των χρωμάτων, στον συμβολισμό των χρωμάτων και του εικαστικού τους μηνύματος.
- Η ανάλυση της έννοιας της **υφής**, καθώς και βασικών τεχνικών και υλικών για τη δημιουργία υφής (ματιέρας).